

GENÇLERİ DİNE YAKLAŞTIRAN VE DİNDEN UZAKLAŞTIRAN SOSYAL SEBEPLER

Ömer Faruk SÖYLEV*

I. ERGENLİK ÇAĞI GENÇLERİNİN GENEL GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

“*Ergenlik Çağı Gençlerini Dine Yaklaştıran ve Dinden Uzaklaştıran Sosyal Sebepler*”i incelemeye geçmeden önce konuyu daha sağlıklı kavrayabilmek ve meseleye hakimiyet kurabilmek için “*Genel gelişim özellikleri*”ne en azından bir göz atmanın zarureti kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle biz burada, “*ergenlik*” tanımlarına da girmeden gelişim özelliklerinden yalnızca ikisi üzerinde durmakla yetineceğiz. Yalnızca ikisi diyoruz çünkü bu sahada yazılmış eserlere baktığımızda, bu özelliklerin zaman zaman değişik isimlerle ancak genelde şu başlıklar altında incelendiğini görüyoruz: Bedensel Gelişim, Zihinsel Gelişim, Sosyal (Toplumsal) Gelişim, Ruhsal Gelişim, Kimlik Gelişimi, Benlik Gelişimi, Duygu ve Heyecan Gelişimi, Ahlaki Gelişim, Törel Gelişim, Devrimsel Gelişim, Cinsel Gelişim, Motor Gelişimi vb.

Bu genel gelişim özelliklerinden konumuzla yakın alakalarından dolayı “*Sosyal (Toplumsal) Gelişim*” ve “*Kişilik (Benlik-Kimlik) Gelişimi*” üzerinde duracağız.

A- SOSYAL (TOPLUMSAL) GELİŞİM

Hangi toplumda olursa olsun ergen, çağına özgü olan duygu, düşünce, tutum, davranış ve eylem içindedir. Bu çağın temel özellikleri duygusal coşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sevilme, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilir.

Diğer insanlara intibak etmeyi öğrenmek insan hayatının en mühim problemlerinden biridir. Bütün hayatı boyunca her ferdin huzuru, geçimi, mutluluğu diğer insanların tavır ve hareketlerine bağlıdır.

---

* İmam-Hatip.

Ergenlik yılları sosyal gelişme ve intibak için en uygun bir devirdir. Bundan daha önce gelen çocukluk yıllarının sosyalleşmeye bir başlangıç olduğu şüphesizdir. Ergenliğin yaklaşmasıyla kız veya erkek çocuk, sosyal baskı ve münasebetlerin adam akıllı farkına varmaya başlar. Ergeni, bu devrin karakteristiği sayılan gruba uymaya götüren de işte budur. Gerek giyinişinde gerek gidişinde grubun modasından ayrılmak onun için üzücü olur.¹

Genç, eğitim ya da meslek edinme amacıyla yakın çevresinden ayrılarak yeni ortam ve koşullar içinde çeşitli insanlarla karşılaşır. Bu katılma ve yaşantı sonucu bir toplumsal sağduyu gelişir. Ergen ilk dönemdeki katı, heyecanlı ve duygusal tutumlarını bırakır, hoşgörülü bir anlayışı yeğler. Bu yeteneklilik gencin kendisine olan güvenini artırır. Belirli bir düzeyde çevresinden kabul görmeyi başarmış bir genç, daha mutlu olacak, kendi kendisiyle, aile ve arkadaş grubuyla uyum içinde bulunacaktır.²

Genç, toplum içinde birçok insanla ilişki halindedir. Çoğu zaman kendisinin dine verdiği anlam ile bu insanların dini yaşayışları arasında farklılıklar görür. Öte yandan gencin arkadaşları ve grubu ile olan ilişkileri de büyük önem taşır. Çoğu zaman grubun havası, gencin inançlarını etkiler. Arkadaşlar arasındaki fikir tartışmaları şüphe ve tereddütleri körükler: "*Eskiden oruç tutardım, sonra baktım arkadaşlarım tutmuyor. Ben de tutmadım, böylece dinin bütün emirlerini yavaş yavaş terk ettim. O zaman oruca inanıyordum, şimdi orucum ne fayda verdiğini düşünüyorum.*" (E.20 y. L. 2)³

Sosyal konulara ilgi duyulması her iki cinste de 14 yaştan sonra başlamaktadır. İlerleyen yaş ile birlikte erkeklerde daha da artmakta ve ergenlik çağıının sonlarına kadar sürmekte; kızlarda ise aksine ilgi gittikçe azalmakta ve 18 yaşında hemen hemen bütünüyle ortadan kalkmaktadır.⁴ "*Güçlü bir dini iradeden yoksun kalmış gençlerin çevrenin olumsuz tesirlerine fazlaca kapılmaları sonucu, ibadet alışkanlıklarının oluşması adeta imkansızlaşmakta, bu durum tabii olarak gencin bütün dini hayatını etkilemektedir.*"⁵

1 Cole-Morgan. *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, İst. 1975, s. 172-173.

2 Neda Armaner. *Din Psikolojisine Giriş*, Ank. 1980 c. 1, s. 106-107.

3 Hayatî Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, Bursa 1983 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 59.

4 Hökelekli, a.g.e. s. 63.

5 Hökelekli, a.g.e. s. 17-18.

Ergenin bir dönem kendi kabuğu içine çekildiği ve anti-sosyal bir duruma girdiği gözlenir. Bu safhaya “*olumsuz çağ*” adı verilir. Oumsuz çağda fertte köklü bir değişiklik meydana gelir. Genç sebebini bilmeden kendisini mutsuz hisseder. Ve hiç kimsenin kendi ızdıraplarını anlayamadığı kanaatindedir. Bu içe dönme devri geçtikten sonra ergen, tekrar toplumsal ilişkiler kurmaya başlar. Fakat bu seferkiler öncekilerinden tamamıyla farklı mahiyettedir. Artık o, daha derin ve daha şahsi bir bağlılığa ihtiyaç hisseder.⁶

Aslında gencin sosyal gelişimi içerisinde, başta ailesi ve akran grupları olmak üzere yaşadığı sosyal çevre ve okul gibi etkenler büyük rol oynamakta ise de, bunları müstakil olarak ikinci bölümde işleyeceğimiz için tekrar olmasın diye şimdilik bu kadar ile yetiniyoruz.

B- KİŞİLİK (BENLİK - KİMLİK) GELİŞİMİ

Kişilik kavramı, bir insanı başkalarından ayıran özelliklerin tümünü, çevresine uyum sağlamak için geliştirdiği davranış biçimini belirtir. Ben, benlik, kişilik çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılan kavramlardır. Gençlik çağı benlik kavramının öne geçtiği çağdır. Genç, çocukluğunda dışa dönük olan antenlerini kendi içine çevirmeye başlar. Duyularını inceler, bedenini inceler, nasıl bir kişi olduğu, ne olmak istediği konusunda kafa yormaya başlar. Bunlar benlik arayışının belirtileridir. Odasına kapanıp saatlerce hayal kurabilir. Oysa çocukluk çağında bir çocuk tek başına bir odada kalmaya katlanamaz. Ancak bir ergen için odası onun özel sığınağıdır, kendini bulduğu yerdir.

Bu çağda benlik kavramı sürekli iniş çıkış ve dalgalanma gösterir. Çünkü genç kendine yakışacak bir kimlik aramaktadır.

Benliğin oluşumu birçok deneme ve yanılmadan, birçok engeller aşıldıktan sonra gerçekleşebilir. Erikson gençlik çağının bocalamasını bir hastalık değil, olağan bir bunalım olarak nitelendirir. Ona göre gençlik bunalımı gencin kendi kimliğini arayış bunalımıdır.⁷

Erikson, ergenliğe girişle birlikte ya kimlik ile ya da rol karışıklığı ile sonuçlanacak bir dizi kararın alınması gerektiği varsayımını geliştirmiştir. Buna göre doğru kararları olan ergenler, deneyimlerini açıkça tanımlamış bir kimlikle bütünleştirmeye yetenekli olacaklardır. Doğru kararları alamayanlar ise, ergenlik sona erdikçe ve yetişkinlik başladıkça geliştirilecek çeşitli kimliklere ve oynanacak rollerle ilgili sorularla bunalacaklardır.⁸

6 Hökelekli, a.g.e, s. 84.

7 Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, Ank. 1986, s. 89-102.

8 Gander-Gardiner (Yayına hazırlayan: Bekir Onur), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Ank. 1993, s. 452.

Bunların yanında, anne ve babanın kişiliği çocuğun kişiliği üzerinde çok derin etkiler yapar. Çocuklar kötü kişilik vasıflarını tanıyıp da onlardan kaçınmazlar. Bilhassa iyi veya kötü anne ve babaların hareketlerini kopya etmeye kalkışırlar. Sınırlı ve çabuk kızan ana-babaların halleri çocuklarına da geçebilir. Bazen öğretmenlerin etkileri de bu hususta büyük olur. Çünkü, çocuk daha çok ana-babasından sonra öğretmenlerin etkisi altındadır. Şu halde çocuğun etrafındaki insanların kendilerine sosyal hayatın gereklerine tam bir şekilde intibak ettirmiş olmaları şarttır. Aksi halde çocuğun kişiliği normal bir gelişim seyrine kavuşamaz.

Her bakımdan değerli bir kişiliğe sahip olan ana-babalar çocukları üzerinde tahmin ve tasavvurların üstünde müsait etkiler meydana getirirler. Bu gibi ana-babalar çaba sarf ederek değil, çocuğun ve bizzat kendilerinin haberi olmadan mükemmel örnekler verirler. Onlar çocuklarıyla açıktan açığa samimiyet ve sempatiyle konuşabilirler. Buna karşılık çok sert olan ana-babaların çocukları rahatlık ve huzur içerisinde değildirler. Böyleleri kolay kolay mesut olamazlar. Ailedeki geçimsizlikler ve ahenksizlikler de çocuk kişiliğinin sıhhat ve tabiiğini bozar. Ayrıca birbirinden ayrılmış ve boşanmış ana-babaların çocuklarında şahsiyetsizlik belirtileri baş gösterir.⁹

Gencin, şahsiyet gelişmesinde, dini olgunluk ve moral gücü açısından uyumlu bir kişiliğe sahip olmasında en önemli rolü olan etkenler; okunan dersler, arkadaşlar arasında çeşitli konularda tartışmalar, gencin üzerinde yapılan bazı yetişkinlerin tesirleri, ders dışı okunan çeşitli yayınlar gibi bir çok faktörlerdir.

Yaşının ve yaşam deneylerinin sonucu benliği gelişen ergen, aile, okul, toplum anlayışı bulduğu takdirde, gelişme süreci normal seyrederek gençlik dönemine ulaşır. Genç, böylece mutsuz ve fırtınalı yıllarını geride bırakmış, yetişkinliğin sakin dönemine girmiş olur.¹⁰ Ergenliğin son dönemi kişilik (şahsiyet) bakımından bir *kritik çağ* olarak kabul edilir. Çünkü bu dönemde kazanılmış olan karakterler yaşam boyu sürüp gitme eğilimindedir. Kişilik, genel olarak çocukluğun (0-6) yaşlarında biçimlenmeye başlar, daha sonra ergenliğin ilk yıllarında değişik görünüm alır. Gençlik çağında dengeye ulaşır. Kişilik, artık ergenliğin son döneminde oldukça kesin ve kararlı bir biçimde ortaya çıkar. Gencin ilgilerini çeken faktörler kişisel ve toplumsal alanlara ilişkin olur. Her iki alanı da içeren bir bilgi ise din konusudur. Din psikolojisinde yapılan ciddi çalışmalar sonucu günümüzdeki gençlerin, sandığından daha çok dine saygılı ve inançlı oldukları kanıtlanmıştır.

9 İbrahim Özgür, *Ailede, Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*, s. 58-59.

10 Armaner, a.g.e, s. 107-110.

Gençler ergenliğin son döneminde aileden gelen bir çok geleneksel inançları ya olduğu gibi ya da pek az değişikliğe uğratarak sürdürürler. Bir bölümü de dini tamamen reddederek ateist veya agnostik (bilinmezci) olurlar. Fakat bu hal az görülmür. Çoğunluğu kendi yaşamında dinin yerini bilir ve ona ihtiyaç duyar.¹¹

II. ERGENLİK ÇAĞI GENÇLERİNİN DİNİ GELİŞİMLERİNDE ÇEVRE FAKTÖRÜNÜN ROLÜ

Gençlerin dini gelişimlerinde çevre faktörünün rolü iki yönde ele alınabilir. Dinin samimiyetle benimsendiği ve yaşandığı bir çevrede insanların örnek davranışları, olgun tutumları gençler tarafından ilgi ve dikkatle karşılanır. Bu özellikteki bir çevre gencin dini gelişimini olumlu yönde destekleyen şartları ihtiva etmektedir. Diğer yönden dinin yeterince ve gereğince benimsenip yaşanmadığı ve inançlarla yaşayışlar arasında çelişkili durumlar gösteren bir çevrede, gencin dini gelişimi sağlıklı bir yol alamaz. Dine saygısız ve ilgisiz bir çevre, gencin dini gelişimini köstekler.¹²

A- DİNİ GELİŞİM

1- Gençlerde Din Duygusunun Uyanması

Dini yaşayış ilk olarak çocukta duygu halinde başlar. Eğitimin ve çevre şartlarının da yardımıyla daha sonra şuur ve irade seviyesine yükselir. Asıl dini uyanma ergenliğe yakın yıllarda gerçekleşir. Kişinin ve içinde yetiştiği çevrenin özellikleri dini duyguların erken ya da geç yaşlarda uyanmasını etkilemektedir. Din duygusunun uyanması bazı fertlerde birden bire belirirken bazılarında da yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, bazılarında hiçbir dış etken söz konusu olmadan kendiliğinden ortaya çıkarken bir kısmında da bir çok etken için içine girmektedir.

Din duygusunun erken çağlarda uyanması konusunda ailenin yeri ve önemi en başta gelmektedir. Gerek çocukta din duygusunun uyanması ve gerekse gelişip olunlaşması dindar bir aile çevresinde hem erken yaşlarda hem de sağlam bir şekilde gerçekleşmektedir. Aile ocağında ana-babanın dindarlık faaliyetleri çocuğun saf ruhunda derin izler bırakmaktadır. Gençlik çağında da bu ilk intiba ve tecrübelerin etkileri kendisini kuvvetli bir şekilde açığa vurmaktadır. Aile havası içinde ilk çağlarda teneffüs edilen dini duyguların ileriki yaşlarda büsbütün köreilmesi çok zor olan bir olaydır.¹³ Çocukta 12. yaştan itibaren somut düşünmenin yerini soyut dü-

11 Armaner, a.g.e, s. 110; Hökekleli, a.g.e, s. 203-204, 281.

12 Hökekleli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 99-100.

13 Hökekleli, a.g.e, s. 65-66.

şünme almaya başlar. Bununla birlikte okulun ve toplumun kültürü çerçevesindeki tecrübelerinin yardımıyla, problem tahlilleri ve yüksek seviyeli genellemeler yapmaya başlar. Yetişkinler seviyesinde bir düşünce gücüne ulaşan ergen, bir taraftan içinde yaşadığı çevrenin ve dünyanın sorunlarını diğer taraftan dini ve metafizik konuları düşünmeye başlar. Böylece erken yaşlardan itibaren var olan din duygusunun yerini “*dini uyanma*” alır.¹⁴ Dini düşüncelerin uyanmasına yardım eden sebepler arasında en fazla yeri felaketler ve tabiat olayları alır. Çocuğun içinde yaşadığı çevre, anne-baba, mahalle ve şehir de dini uyanışın üzerinde tesir edebilir. Avrupa ve Amerika’da büyük şehirlerde din anlayışları ve duyguları zayıf, fakat küçük kasaba ve köylerde kuvvetli olduğu tespit edilmiştir.¹⁵

2- Dini Şüphe

Din, gence “*şöyle yapacaksın, şöyle hareket edeceksin...şenin hayatının manası, gayesi bu!*” der. Genç emirler ve yol göstermeler karşısında herhangi bir şekilde kendi durumunu tayin eder. Genç dinin bazı noktalarına daha şiddetle sarılır. Fakat bazı noktalar hakkında da şüphe etmeye başlar. Şüphe gençliğin din görüşünde ana meselelerden biridir. Bugün bazı deneyler ilimler dinin bazı kısımlarıyla mücadele halindedir. Mesela dine göre yağmuru Allah yağdırır. Tabii ilimlere göre ise yağmur, havadaki basınç, rutubet, sıcaklık vs. bir sonucudur. Genç bunlardan dolayı şüpheye başlar. Gencin okuduğu kitaplar da şüpesini geliştirir. Bu şüphe okul sınıflarında daha da fazla artar. Buradaki derslerin ve öğretmenlerin de bu hususta tesiri vardır. Din aleyhinde telkinde bulunan öğretmenler gencin içindeki şüpheyi daha da artırırlar.

İki Amerikan araştırmacı lise ve üniversite öğrencilerinde bu şüphenin sebeplerini araştırmış ve en çok tesir eden sebepleri sırasıyla, bazı dersler, bazı arkadaşlarla konuşmalar, ders dışı okunan kitaplar, bazı öğretmenlerin şahsi tesirleri, okul dışındaki bazı tesirler, din adamlarının yanlış hareketleri... vs. şeklinde tespit etmişlerdir.

17-20 yaş sıralarında dini görüşler gencin zihninde bir süzgeçten ve adetâ bir muayeneden geçer. Genç, bu sırada her şeyi kökünden inceler. Ve belki Allah’ı in-kara kadar gider. Eğer onun düşünüş tarzı din hakkında olumlu gelişir ve yanındaki kilerin, anne-babanın, öğretmenin ve kitapların yardımı olursa o, çocuklukta-

14 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 268; Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ank. 1991, s. 137.

15 Ziya Dalat, *Çocuk ve Genç Ruh*, 2. baskı, Ank. 1955, s. 369.

saf/duru inancına geri dönebilir. Şayet içindeki şüphede, din lehindeki görüşten kuvvetli çıkarsa onun için çocukluk dinine dönmek imkansızdır.¹⁶ Dini şüpheler bu tecrübeyi yaşayan ergenlerin hepsinin imanı üzerinde olumsuz bir etki yapmazlar. Uygun şartlar altında bu şüphelerin dini saflaştırıcı ve daha şuurlu bir dindarlığı ele geçirmeye yönlendirici etkileri vardır.¹⁷

“Ergenlikte dini şüphe ve bunalım dönemini geçirenler zamanla şüphecilikten uzaklaşarak tutarlı yeni inanç düzeyine yükselir. Bununla birlikte suçluluk duygusu hafiflemeye başlar. Tüm bu gelişmeler gençte iyi uyum öğelerini meydana getirir. Yaşanılan bu tecrübe ile genç kendini doğru olarak değerlendirebilecek, kendi kendini kabul edebilecek dengeli ve sürekli bir öz kavramına sahip olabilecektir.”¹⁸

Ergenlik döneminde yoğunlaşan şüphe ve bunalımlar aslında doğru olarak kanalize edilebilirse gencin dini inançları net bir hale dönüşür. Genç yaşadığı bu tecrübe ve sonrasında edindiği olumlu ya da olumsuz inançlarıyla hayatını bu istikamette götürür. Hayatının daha sonraki safhalarında karşılaşabileceği problemleri, kazandığı bu din duygusuyla çözebilecek hale gelir.

3- Dini Sorumluluk

Gencin fiziki ve biyolojik, ruhsal ve sosyal yapısındaki değişimlerle ortaya çıkan bir olgu da dini gelişimdir. Genç bu değişimleri ayrı ayrı yaşamaz; bunlar iç içedir ve birbirlerinden oldukça fazla etkilenirler. Bu değişimlerin ilki ergenlik ve dini sorumluluktur. Birçok din ergenliği birey için dini bakımdan yükümlülüklerin başlangıcı olarak kabul eder. Bundan dolayı bu dönemin önemi çok büyüktür. Artık ergen din nazarında yetişkin kişi statüsünde kabul edilir. Artık o, dinin emir, yasak, görev ve kuralları çerçevesinde davranışlarının sorumluluğunun bilincinde olan farklı bir bireydir.¹⁹

B- İSLAMA GÖRE ERGENLİK ÇAĞININ ÖNEMİ

Bülüğa erme dinde sorumluluğun başlangıç işareti olarak kabul edilmiştir. Ergen din nazarında yetişkin statüsünde yer alır. O artık dinin emir ve yasaklarıyla davranışlarının sorumluluğunu yüklenmiş birisidir.²⁰

16 Dalat, a.g.e, s. 368-373.

17 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 273.

18 Armaner, a.g.e, s. 109-110.

19 Armaner, a.g.e, s. 91; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 266.

20 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 266.

İslam alimlerinin icma ettikleri dikkat çeken önemli nokta “*ihtilamla gerek erkek ve gerekse kız mükellef olur.*” Yani ibadetler farz olur, cezai ehliyet gelir ve çocuklara tatbik edilmeyen had cezaları ve başkaca her çeşit hükümler tatbik olur. Böylece bir İslami bülüğü telakkisi, pratik sonucu açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü bir aile 15 yaşına giren çocuğunun tek başına hayata atılması gerektiğine dini bir görev olarak inanır, bu görevi yerine getirmediği takdirde Allah karşısında sorumlu olacağını vicdanının derinliklerinde hisseder ve bu duyguya paralel bir gayret göstererek çocuğunu hayata hazırlarlar. Bu uğurda teşebbüslere girer, tedbirler alır, fedakarlıklara katlanırlar. Ancak bu İslami espri, toplumumuzdan büyük ölçüde çıkmıştır. Askerliğini yapmayan kimseler adam olmamış sayılır. Evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş pek çok insanımızın işlerine anne-babalar müdahaleye devam eder. Yaşı 20-25’i geçse bile yeni yetişen nesil çocuk bilinir. Ve bülüğe bağlamakla bu meseleyi en rasyonel temele oturtmuş olmaktadır.²¹

ERGENLİK ÇAĞI GENÇLERİNİ DİNE YAKLAŞTIRAN VE DİNDEN UZAKLAŞTIRAN SOSYAL SEBEPLER

I- TUTUMLAR

A- Tutum Nedir?

Tutumlar çeşitli şekillerde tanımlanabilir. Hatta bu konuda farklı kuramsal yaklaşımlara bağlı tanımlar da yapılmıştır. Biz bunları tek tek ele almak yerine çoğunluğun kabul ettiği tutum tanımını vermekle yetinelim.

“Tutum; bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.”

Tanımdan da anlaşıldığı gibi tutum, bireye aittir. Bununla birlikte sosyal psikolojide grup tutumlarından da söz edilebilir. Tanıma göre tutum, gözlenebilen bir davranış değil, davranışa hazırlayıcı bir eğilimdir.²²

Kalıplaşmış tutumlar ise bir bakıma belirli gruplar hakkında sahip olduğumuz bilgilerin bir özetidir. Az bildiğimiz bir grup hakkında tutum geliştirmek için başkalarından duyduğumuz, okuduğumuz bilgileri bir araya getiririz. Böylece geliştir-

21 İbrahim Canan, “İslama Göre Gençlik Yaşının Başlangıcı ve Bunun Ehemmiyeti”, *Din Öğretimi Dergisi*, s. 11-14.

22 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 83-85.

diğimiz kalıp halindeki bir tutum bize o grup hakkında kestirme yoldan bir fikir, bir bilgi verir. Bu da çoğu zaman o grubun bir üyesiyle karşılaştığımızda onun davranışı hakkındaki beklentimizi ve ona karşı davranışımızı önceden ayarlayabilmemizi sağlar. Yani kalıplaşmış tutumlar sayesinde diğer gruplar hakkında özet bilgiye sahip olarak çevremizi kendi gözümüzle bir düzene sokar, çevremize karşı tepkilerimizi önceden ayarlayabiliriz.²³

B- Dini Tutum Nedir?

Tutum kavramı ile ilgili bu açıklamalardan sonra “*Dini Tutum Nedir?*” sorusuna cevap verecek bir açıklama da yapmak gerekir. Tutum, insanın herhangi bir konu, durum ve sosyal statü ile ilgili, duygu, inanç ve davranışlarını düzenleme tarzı veya eğilimi olduğuna göre; bir kişinin her konuda olduğu gibi dini konularda da bir takım tutumlar geliştirmesi kaçınılmaz bir olgudur. Dolayısıyla insanların din, dini inanç ve ibade esasları ile ilgili olarak da değişik tutumları olması beklenir. Mesela bir kişi “*Din, insana huzur ve mutluluk verir*” şeklinde bir inanç ile dinin lehinde bir tutum geliştirebilir, onun yayılması için gayret sarf edebilir. Bir başka kişi ise “*Din, insanların geri kalmalarına sebep olur*” gibi inançla dinin aleyhine bir tutum geliştirmiş olabilir ve dini eğitime karşı çıkabilir. “*İslam dini içkiyi haram kılmıştır*” inancına dayalı olarak, bir kişi işyerinde içki satmaz ve satanları da hoş karşılamaz. Bir başkası ise içkinin haram olduğuna inanmakla birlikte içki satmanın bir mahzuru olmayacağını, içkinin sadece ticaretini yaptığını belirterek içki satışını olumlu karşılayabilir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak biz bu kadarıyla yetinerek dini tutumun da bir tarifini vererek asıl konumuza geçeceğiz.

“*Dini tutum, bir kişinin lehte veya aleyhte olsun, dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır*” diyebiliriz.²⁴

“*Eğer dini tutumun oluşmasına sebep olan faktörleri sınıflarsak, onların başlıca dört gruptan meydana geldiğini görürüz; sosyal sebepler, tecrübeler, ihtiyaçlar ve düşünme yöntemleri. Birincisi, sosyal faktör olarak da isimlendirilebilir; bu, dini tutumun gelişmesindeki bütün sosyal etkileri kapsar, bunların neler olduğuna bakarsak; aile eğitimi, sosyal gelenekler, çevrece uygun görülen tutumlar ve fikirlerle uyumu sağlayan sosyal çevrenin baskıları olduğunu görürüz.*”²⁵

23 Kağıtçıbaşı, a.g.e, s. 103.

24 Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Şahsiyet ve Davranış*, İst. 1996, s. 30.

25 R. H. Thouless, “Dinin Psikolojik Temelleri” (Çev. Naci Kula), *UUİF Dergisi*, s. 295, Sayı: 3, Yıl: 1991.

II. SOSYAL SEBEPLER

A- Aile Çevresi ve Özellikleri

1- Dini Kişilik Gelişiminde Ailenin Etkisi

Gencin dindar bir kişilik geliştirmesinde en önemli amil, şüphesiz ki içinde yaşadığı kendi ailesidir. Her ne kadar bu devrede gencin ailesiyle bağları zayıflama-ya yüz tutsa da hiçbir zaman kendisini ailesinin etkisinden bütünüyle kurtaramaz. Okulun, arkadaş gruplarının, öğretmenlerin bu konuda etki dereceleri daha sonradır. Bütün bunların ötesinde bizzat toplumun yapısı, gencin dinini, olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Genç, içinde yaşadığı çevre ve kendi psikolojik yapısının etkileşimi sonucu dine karşı belli bir tutum geliştirir.²⁶

Küçük çocuk aileyi kendine en tabii çevre olarak tanır. Çocuk için aile dışında bir hayat yoktur. Fakat büyü çacağı gelince o zaman aile, çocuk kalbindeki yerini kaybeder. Kalpte başka idealler ve hayaller gezer. O, gerçi evde beraber yer, içer, kalkar. Fakar kalbi ve akli başka şeyler düşünür. Birçok anne-baba çocuklarının bu ayrılığından dolayı üzülmürler.²⁷ Ergenlikte aile ilişkileri, anne-baba ve çocuk ilişkisinden; yetişkin-yetişkin ilişkisine dönüşür.

Bu ilişkilerin ne kadar başarılı olacağı kısmen ana-babaların otoriter, demokratik ya da izin verici olup olmamalarına dayanır. Anne babanın olmaması özellikle de “görünürde var olan ama psikolojik olarak ortada olmayan” baba türü birçok ailede sorunlara neden olmaktadır.²⁸

Çocuğun dini tutum ve davranışları büyük ölçüde içinde yetiştiği aile çevresinin ürünüdür. Diğer konularda olduğu gibi dini yaşayışında da anne babasının, büyüklerinin davranışlarını taklide yönelerek kendisinde din, bir alışkanlık olarak yerleşir. Aile içinde büyüklerin yapmış oldukları ibadetler çoğu zaman, çocuklar tarafından merak ve ilgi ile izlenir. 3-4 yaşından itibaren çocuklar, bu davranış ve hareketleri taklit etme hususunda büyük bir heves gösterirler. Anne babanın bu noktada çocuğu özendirme çeşitli yol ve metotlarla onu ibadetlere yöneltmesi, zamanla çocukta alışkanlıkların yerleşmesine neden olur. Dindar bir aile içerisinde 7 yaşındaki bir çocuk, normal olarak birçok ibadet tecrübesi geçirmiş, 10 yaşına basuğu zaman da benliğine kök salan alışkanlıkların yardımıyla, kendi kendine bazı ibadetleri yerine getirebilme gücüne erişmiştir. 10-12 yaşları çocuk dindarlığını zir-

26 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 34.

27 Dalat, a.g.e, s. 341.

28 Gander-Gardiner, a.g.e, s. 471. Aile tipleri ve ilişkileri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, Ank. 1986, s. 123-157.

veye ulaştığı bir dönemdir. Bu yaşta çocuklar camide cemaatle birlikte ibadet yapmaktan büyük haz duyarlar. Denilebilir ki bu dönem çocukluk dininin “*saadet devri*”dir. Okul hayatı dini tecrübeler açısından elverişli şartları taşımaz, fakat tatil aylarında camileri ve Kur’an Kurslarını dolduran çocuk ve gençlerin bu çağlarda yaşadıkları dini tecrübeler körpe ruhlarda derin izler bırakırlar.²⁹

“*Ergenlik krizinin şiddetli ya da hafif atlattılmasında kişisel özellikler kadar, ailenin din eğitimi de önemli rol oynar.*”³⁰

“*Ergenlik çağı genci uzunca bir süreden beri ana-babasına bağlı durumda kalmakta iken, bunlardan sıyrılıp apayrı bir benlik halinde ortaya çıkmak, bağımsızlığı elde etmek ve kendine has bir kişilik kazanmak zorundadır. Psikolojik anlamda, baba ocağını terk edip kendi haklarını ve mülkiyetini kuracağı bir “ülke”ye doğru yol alması gerekir. Bu sırada anne babasından ayrılarak arkadaşına bağlanır.*”³¹

Büluğ zamanına kadar insanda anne ve babaya bağlılık hissi çok kuvvetlidir. Büluğ başlamasıyla, hele erkek çocuklarda, dikkati çeken bir gelişme olur. Anne-baba ideallerinden ayrılma devresi gelir. Hele babaya karşı açık protesto başlar. Anne-babaların arzularına karşı menfi bir vaziyet takınılır. Büluğ sonunda bu ayrılık apaçık bir sûrette görülür. Anne-babayı protesto ile beraber tenasülî hayatta da şiddet başlar. Bunların şüphesiz ki biyoloji bakımından birbirleriyle ilgisi vardır.³²

Ergenlik çağı genci, bağımsız olmaya çaba gösterirken, ana-babasından rehberlik ve sevgi belirtileri görmeye ihtiyaç duymaktadır. Genç bağımsız hür ve serbest olmaya çalıştığı zamanlarda bile ana-babasının desteğine muhtaç durumdadır.³³ Ergende, “*bağımsızlık ve güçlülük*” duygusunun uyanmasıyla o, artık kendisini yetişkinlerin seviyesinde hissetmeye başlar. Daha önce sınırlarını keşfetmiş olduğu anne-babasının düşünce ve davranışlarını tenkit etmeye yönelir ve artık anne-baba ile ilişkiler çatışmalı bir durum almaya başlar. İşte ergenin dini bunalımlarının başlangıcı da bu çatışmalardır.³⁴ İşte bu noktada bir çok anne-baba genci tanımaya ve anlamaya çalışır. Ancak, ergenlik çağı gencini anlamaya, tanımaya uğraşan anne-babalar önce kendilerini iyice anlamış, tanımış kimseler olmak zorundadırlar. Bu gerçek bütün koşul ve durumlar önünde her zaman için doğru sayılmaktadır.³⁵

29 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 82-83; Öcal, a.g.e, s. 138.

30 Hökelekli, a.g.e, s. 103.

31 Jersild, a.g.e, s. 295.

32 Dalat, a.g.e, s. 346.

33 Jersild, a.g.e, s. 297.

34 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 270.

35 Jersild, a.g.e, s. 299.

2- Ailede Eğitim

a) İnanç ve Ahlak Eğitimi:

Ailede din eğitiminin yapılması çocuğun kişiliğinin gelişmesinde yararlı olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bazıları ergenlik çağından önce çocuğa din eğitiminin ve öğretiminin verilmemesini, bu suretle ileride çocuğun kendi kendine dindar ya da dinsiz bir görüşe sahip olmasının daha uygun olacağını ileri sürerler. Antoine Vergote, bu görüşü eleştirir ve dinin bir yaşayış biçimi olması yönünden çocuğun bunları önceden denemiş olması ilerideki değerlendirmelerinde gerekli olduğunu, dindar veya dinsiz bir görüşü kabullenirken bu yaşantılara (tecrübelere) ihtiyaç duyduğu görüşünü savunur.³⁶

Gencin dini hayat ile teması aile içi ve yakın dış çevredeki gözlemleriyle olur. Bunu yetişkinlere sorulan sorulara verilen cevaplar takip eder. Sonra da evde ibadet eden büyüklerin taklit edilmesi şeklinde fiili ilgi gelir. Ailede üyeler din ve ahlak konusunda doğru ve gerçek olanı telkin etmek ve bunlar hakkında övücü ve özendirici söz söylemek, hareketler yapmak durumundadır. Burada önemli olan iki noktada ailenin gence yardımcı olmaya devam etmesidir. Birincisi gencin din ve ahlakla ilgili inançlarını yerine getirirken taklitçilik safhasını aşmasına yardımcı olunmasıdır. İkincisi ise genci doğrulardan saptırmaya yönelik aldatici, ama cazip propagandalara karşı uyarmak, bunların olumsuz etkilerinden korumaktır. Ailede din ve ahlak eğitiminden sorumlu olanların bu iki konuda diğer üyelere yardımcı olmaları şarttır. Yapılan sosyo-psikolojik araştırmalar toplumun baş belası olan anarşi ve terör olaylarını planlayan ve uygulayan insanlarda dini inançların son derece zayıf olduğunu ortaya koymuştur.³⁷

b) Hatalı Din Eğitimi:

Elverişli bir manevi havaya sahip olan aile yuvalarında çocuklar, emniyet içindedirler. Böyle evlerdeki çocuklar mutlu olurlar. Aileye karşı beslenen bu sevgi ve orada duyulan bahtiyarlık onların okul ve diğer sosyal çevrelerde de gönül rahatlığı ile faaliyette bulunmalarını mümkün kılar.

Bir kısım ailelerde, çocuklar yaramazlık yaptıkları zaman, evdekiler onu kendi otoritelerinin etkisi ile yola getiremezler ise din alanındaki batıl inançlarla çocuklarını sık sık korkuttukları pek de az rastlamadığımız hadiselerdendir. Gerçekten de

36 Armaner, a.g.e, s. 157-158.

37 Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim*, Ank. 1993, s. 95-100.

bu tür bir yolla çocuğun zihnine işlenen dini motifler onun hayatının ilerideki safhalarında dine karşı kayıtsız, gayri ciddi veya menfi tavırlar takınmasında büyük rol oynarlar.

Dini bir hayat sürmeye çalışan ve çocuklarına da bunu telkin eden anne-babanın, bir birinden ayrılması veya boşanması da çocuklar üzerinde çok kötü tesirler meydana getirir. Şurası açık bir gerçektir ki, ciddi şekilde davranış bozukluklarına sahip olan çocukların çoğu, yaşayışlarında istikrar ve ahenk olmayan ailelerden gelmektedir. Aynı zamanda bu gibi evlerde gencin yanında şiddetli kavgalar yapılır veya onlara telkin edilen dini davranışlara tezat teşkil eden, kötü sahneler ailede eksik olmaz ise, yine bu olaylar gencin dini gelişimlerinde olumsuz etkiler meydana getirirler.³⁸

Bu saydıklarımızın yanında ergenlik çağı gençleri şayet, bütün dini inanç ve ideallerin reddedildiği bir ailede yetişmiş ise, o genç, bütün dini inançları uydurma şeyler olarak görür. Çünkü bu ideal ve inançların temsil ettiği şeylerle, onun ailesinden aldığı hatalı dini telakkilerin de etkisiyle hayatının aldığı şekil arasında derin bir boşluk ve uçurum olur ve artık genç bunlara inanmaz olur.

Öte yandan her ne zaman anne-babaların ahlaki ve dini idealleri olgun bir kapasite şeklini alırsa genç öyle kanaatler edinecektir ki dini inançlarla kendi hayatı arasında derin bir boşluk olmayacak aksine genç bunları kendi hayatına entegre edebilecek duruma ulaşabilecektir.³⁹

Eğer gençlere ailelerinde, küçüklüklerinden beri Allah ve din mefhumu gereği gibi anlatılmamışsa veya hep korkutucu yönleri kendilerine aktarılmışsa, gençlerin dini duyguları olumsuz yönde etkilenmiş olabilir. Üstelik, kendileri de, din adına aile üyeleri tarafından yapılan bazı yanlış davranışlara ve düşüncelere şahit olmuşlarsa, olumsuz kanaatlerinin iyice pekişmiş olması muhtemeldir. Bundan dolayı onlar, “din” kavramından ürkebilirler, camiye gitmekten korkabilirler, din ve dini konulara karşı çıkabilir ve aleyhte tavır alabilirler.⁴⁰

Bütün bu söylediklerimize özellikle dindar ailelerde görülen ve belki de samimi ancak, pedagojik olmayan ve dini bir yöntem olarak ise hiç kabul edilmeyen genellikle de ibadet konularında uygulanan baskı ve şiddet olaylarını eklemek gerekir. Burada son olarak söylemek istediğimiz şey ise şudur: Genç dini inançlarını tet-

38 Özgür, a.g.e, s. 304-311.

39 Jersild, a.g.e, s. 386.

40 Öcal, a.g.e, s. 144.

kikten geçirmeye başladığı zaman, bu soru süzgecinden geçen şey sadece öğretilen dini inançlar, ibadetler ya da diğer dini bilgiler değildir. Bir bakıma o; dinle ilgili gerçekleri kendine öğretmiş olan kimseleri, yine bu kimselerle olan ilişkilerini, güvendiği kimselerin şahsiyet bütünlüğünü, olgunluğunu soru süzgecinden geçiriyor demektir.⁴¹

c) Cinsel Eğitim

Çocuğun zihin ve duygusal gelişimine paralel olarak cinsi eğilimleri de ortaya çıkar. Ailede cinsel eğitim, çocukta kendi cinsinin biyolojik görüntüleri takip edilerek verilir. Ailede bütün sorumlular içinde en tecrübeli olan üyenin gençlere bütün bu konulardaki bilgileri vererek yardımcı olması gerekir. Bu bilgilerin ilmen doğru olması şarttır. Bu değişim döneminde yalnız bırakılan genç, ya bunalıma girerek çok zor günler yaşayıp olayları geçiştirir ya da kendisinden yaşça büyük olan arkadaşlarının yalan-yanlış bilgileriyle avunur durur.

Günümüzde; bir gazete köşesine kurulup olur olmaz ve çoğu kendileri tarafından sorulan acayip sorulara garip cevaplar veren doktor, abla, teyze tipleri belki de bu dönem buhranlarının en zararlı üreticileridir. Kendisini tanımayan gencin, iki satırlık sorusuna ehil olmayan kişilerce verilen şablon cevaplara çocuğunu terk eden aile olmamak gerekir. Cinsel eğitimin, önlenemeyen biyo-psikolojik gelişimin doğurduğu tabii gelişmelerden olduğu ve tıpkı saçın uzaması, dişin çıkması cinsinden olaylar dizisi gibi bakmalarını sağlaması amacını taşıdığı unutulmamalıdır.⁴²

Pek çok anne-baba çoğunlukla bilgileri yetersiz kişiler tarafından eğitilmiş olmanın verdiği kötü çocukluk izlenimlerinin etkisi altındadır. Yine pek çok kişi cinsiyet ve üreme konusunda anne-babaları tarafından yeterince eğitilmemiş olmanın acısını çekmektedir. Buna rağmen bu yanlış tutumu kendi çocuklarına karşı da sürdürmekte devam ederler.

Çocuğa cinsel konularda bilgi vermemek, ona trafik kurallarını öğretmemek gibidir. Akli başında bir anne-baba bunu ihmal etmez. Trafik kurallarında olduğu gibi cinsel konularda da çocuğu bilgisiz bırakmak onda bütün yaşamı boyunca iz bırakabilecek bir olaya karşı savunmasız bırakmak demektir. Olup bitenin anlamını kavrayamadıklarından dolayı tecavüze uğramış gençlerin pek çok olduğunu gösteren belgeler vardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, ergenlik çağına cinsiyet konusunda eğitilmeden hazırlıksız giren çocuklar bir trafik kazasından çok daha derin ve yıkıcı izler bırakabilecek olayların kurbanı olma tehlikesi karşısında savunmasız bırakılmışlardır.⁴³

41 Jersild, a.g.e, s. 392.

42 Ağca, a.g.e, s. 95-100.

43 Lee Salk, *Çocuğun Duygusal Sorunları*, İst. 1982, s. 98-116.

B- Okul Çevresi ve Arkadaşlıklar

1- Ergenin Dini Gelişiminde Okulun Yeri

Okul; ergenlik çağı gencinin ne olduğu ve ne olabileceği hususunda kuvvetli bir etkisi olan müessesedir. Birçok yılları içine alan bir devre boyunca genç kuvvet ve kudretini test etme, kabiliyetlerini keşfetme ve bu kabiliyetlerin sınırlarını tayin etme fırsatlarını elde etmiştir.⁴⁴ Gençler için okul, hem öğrenim ve arkadaşlık yeri, hem de öğretmenlerle yeni ve değişik ilişkiler kurulan toplumsal bir ortamdır. Aslında gençler bu çağda ana babalarını beğenmedikleri gibi öğretmenlerini de güç beğenirler. Başka bir deyişle genç, insan tanımaya insan seçmeye başlamıştır. Gençle öğretmenler arasında kişisel ilişkilerden doğan yakınlıklar, gencin ilerideki seçeceği mesleği belirleyebilir. Başarılı olmuş insanları okul yıllarında çok etkileyen, onları yönlendiren bir öğretmenleri vardır. Kimi zaman da genç çok yetenekli olduğu halde öğretmenini sevmediği için belli bir dersten soğuyabilir. Buna karşılık gençler sert bir öğretmene de hayranlık duyabilirler. Yeter ki öğretmen tutarlı davransın, onur kırıcı sözler söylemesin ve hak yemesin.⁴⁵

Okul, genç hayatında yalnız eğitim ve öğretim faaliyetleri için önemli değil aynı zamanda şimdiki ve gelecekteki dünyasında temasta bulunduğu kimselerle ne şekilde geçineceğini, bu dünyada ne derece mutlu olacağını da belli eden ve bu alanlarda büyük etkisi olan bir kurumdur.⁴⁶

Günümüzde okul hayatı çoğu zaman dini yaşayışa yeterli bir destek sağlamadığı gibi gençlerin bunalımlarının daha da artmasına sebep olan birçok olumsuz unsurları taşımaktadır. Ancak bu okul hayatının olumsuz havasından sıyrıldıktan sonradır ki, kendi yalnızlığı içinde kendisini değerlendirmeye fırsat bulabilen birçok genç, tekrar dine dönüş yaparak bunalımlarından kurtulmuş olur.⁴⁷ Okuldaki din eğitiminin etkinliği her ne kadar aile bünyesindeki eğitimin ölçüsünde değilse de ciddiyetle üzerinde durulmaya değer hususlar taşımaktadır. Dini eğitim açısından aile ve okul birbirlerini tamamladıkları zaman dini gelişimin sağlıklı bir yol alması mümkün olur. Aksi durumda ise çatışmalar ve bunalımlar kaçınılmazdır.

Okul çatısı altında din-bilim çatışması şekline sokulan ya da dinin varlığının toptan inkarına yönelen bir eğitim sistemi içerisinde gencin dini gelişiminin sağlıklı

44 Jersild, a.g.e, s. 318-319.

45 Yörükoğlu, a.g.e, s. 157-163.

46 Özgür, a.g.e, s. 335.

47 Hökeleki, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 78.

bir yol alması mümkün değildir. Böyle durumlarda, ailenin verdiği dini eğitimin izleri bütünüyle silinmemekle birlikte dine karşı ilgisiz ve şüpheli tavırların genci kuşatmasının önüne hiç bir zaman geçilemez.⁴⁸

2- Din-Bilim Çatışması

Ergenlik çağı gencinde, henüz gerçekçi bir temele oturmamış olan dini inançlar, okulda öğretilen bazı ders konularındaki bilgilerle çatışma alanı içine girer.⁴⁹ Daha çok okul hayatında karşılaşılan din-bilim çatışmalarına bazı ders konuları ile birlikte zaman zaman öğretmenler de sebep olabilmektedir. Bunlara Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarının yetersiz olduğunu da eklemek gerekir. Şüphesiz ki, her gencin yukarıda belirtilen sebepler dolayısıyla bile olsa, mutlaka böyle bir çatışma içine gireceğini söylemek yanlış olur. Şimdi bunlara kısaca bir bakalım.

a) Öğretmenler

Öğrenci sevdiği ve etkisi altında kaldığı öğretmenlerinin davranışlarıyla kendi davranışlarını özdeşleştirerek onlar gibi davranmaya çaba gösterir. Öğrenciler, sınıfı bir aile ocağı haline getiren, sabırla, eşitlikle muamelede bulunan, ince nükteleri olan, öğrencilerle yakından ilgilenen öğretmen ve yöneticilere daha çok güven duyarlar.⁵⁰ Öğrencinin sevgisini ve güvenini kazanan öğretmenin, din hakkındaki tutumları da kendisinin etkisi altında bulunan öğrencilerin, sevdikleri ve etkilendikleri öğretmenlerinin davranış ve tutumlarına özdeşim kurmaları sebebiyle direkt olarak etkilemektedir. Dolayısıyla öğrenci üzerinde etkili olabilen bir öğretmen, dindar ve dini severek yaşamaya gayret eden bir kişi ise öğrencileri de ondan din adına olumlu yönde etkilenir ve gençler bu sebeple dine daha yakın bir tutum içine girerler. Aksi durumda ise, zaten dini, bir anlama süzgecinden geçiren ve zaman zaman bu konuda şüphe ve tereddüt içerisinde bulunan gencin, öğretmenin de olumsuz etkileri ile bu normal olan şüphelerinin bunalıma dönmesinde hatta bir kriz halini almasında hiç şüphe yoktur. Fakat böyle bir durumda sağlam bir dini alt yapıya sahip olan gençlerde, öğretmenlerinin din alayhinde olumsuz olarak yaptığı telkinlere tepki oluşturduğu hatta onları dinden soğutmak yerine daha çok dine yaklaştırdığı tecrübe edilen gerçeklerdendir. Burada öğretmenin hangi dersin öğretmeni olduğu o kadar önemli değildir. Şu husus da müşahede edilmiştir ki; ergenlik çağı gençleri öğretmenlerle çalışma fırsatını bulunca ve öğretmenler ferdin kendi benliğini keşfetme yollarını açınca gençler; bu gibi çalışmalara karşı büyük heves

48 Hökeleli, a.g.e, s. 104.

49 Hökeleli, a.g.e, s. 59.

50 Armaner, a.g.e, s. 166-167.

beslerler. Sanki bu hususa büyük bir susuzluk duyuyorlarmış gibi bütün varlıkları ile çalışmalara sarılırlar.⁵¹

Şayet bir öğretmen okuttuğu derse ilgi duymazsa ve hele bu ders Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi olursa bu durum hem kendisi hem de öğrenciler için güçlükler doğurmaktadır. Bununla beraber öğretmenin derse karşı duyduğu ilgisizlik hususunda onun haklı olduğu da varittir. Çünkü birçok okullarda belirli bilgilerin belirli şekillerde öğretilmesi istenmektedir. Bundan dolayı da öğretmenlerin morali bozulmaktadır.⁵² Bütün bunların yanında ortaöğretimde görev yapan öğretmenlerin pek çok sorunları olduğu bilinen bir gerçektir. Aylık gelirin yetersizliği, velilerle görüşme çokluğu, okulu sevmeyen öğrencileri okutmak zorunluluğu, kalabalık sınıflar, uyumsuz gençler ve aile sorunları öğretimi engelleyen ve olumsuz olarak etkileyen sorunlardır. Öğretmenlerin de ruhsal sorunları ve kişilik bozuklukları olması doğaldır. Ancak uyumsuz ve dengesiz bir öğretmenin öğrencileri olumsuz etkileyeceği muhakkaktır. Bu açıdan öğretmenden insan üstü yetenekler beklenemeyeceği gibi bir lokma, bir hırka ile yetinen bir kişi olmasını istemek de en az o kadar yanlış olur. Öğretmenliğin saygınlığı yükseldikçe öğretimin düzeyi yükselir. Araştırmalar gösteriyor ki öğretmenlikte öğretim yöntemleri, öğretmenin kişisel özellikler ve tutumundan sonra gelir. Morali yüksek ilgili ve bilgili bir öğretmenin öğretim başarısı koşullar ne olursu olsun yüksek olur.⁵³

b) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitapları

Bir kere her şeyden önce, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin amacı konusunda birlik mevcut değildir. Devletin eğitim politikasının belirlediği amaç başkadır, dersi okutan öğretmenin amacı başkadır, dersi okuyan öğrencinininki başka, çocuğunun bu dersi okumasını isteyen velinininki başkadır. Beklentilerde yaklaşma, birleşme olmadığı sürece tarafların çabalarının büyük bölümü boşa gitmekte devam edecektir. “Devlet” kendi ilkelerinin korunmasına din derslerinin de katkıda bulunmasını ister. “Öğretmen”, kişisel din anlayışına, benimsediği yoruma göre belirlenen amacı yeterli bulmaz. “Veli”, öldüğü zaman çocuğunun, arkasından bir “Yasin” okumasını, okulun ona bu beceriyi kazandırmasını bekler. “Öğrenci” ise bütün bunların arasında şaşkındır. Birçoğunun amacı iyi not alarak dersi geçmektir.⁵⁴

51 Jersild, a.g.e, s. 346.

52 Jersild, a.g.e, s. 326.

53 Yörükoğlu, a.g.e, s. 157-163.

54 Beyza Bilgin, “Din Dersi Öğretmenliği ve Güçlükleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, s. 80.

Bunların yanında konuların karmaşık ve ifadelerin ağır olması dersin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Kitaplarda (Lise 1) İslam dininden çok, yabancı dinlere ağırlık verilmiştir. Mesela: Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'den çok Budha'dan bahsedilmektedir. Bazen insanı tatmin etmeyen, hatta şüpheye düşüren ifadeler de vardır. Yine kitaplar (Lise 3) bir din dersinden çok, bir Sanat Tarihi veya Felsefe kitabını andırmaktadır.⁵⁵ Doğal olarak bu etkenler de gençlerin dine yaklaşımlarını zorlaştırmaktadır. Ankara'da çeşitli liselerin üçüncü sınıflarında 400 kişi üzerinde yapılan "*Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkinliği ile İlgili Bir Araştırma*"da elde edilen sonuçlar gerçekten ilginçtir. Dersi bir angarya durumuna düşüren sebeplerden biri olarak belirtmiş oldukları, kitabın yetersizliğini dile getiren öğrenci sayısı 356 kişi içerisinde 247'dir. Bu sonuç Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları için acı bir gerçek olsa gerek. Aynı araştırmada yukarıda yapılan eleştirilerin yanında kitaplarda anlatılan yabancı dinlerin, İslama, göre yanlış ve tahrip edilmiş taraflarının belirtilmemiş olması sebebiyle bu dinlerin gençlere daha cazip geldiği gerçeği de tespit edilmiştir.⁵⁶

3- Arkadaş Grupları

Gençlik çağı evden kopma ve topluma açılma çağıdır. Ergenliğe giren bir genç evi dar gelmeye başlar. Ana babanın öğütlerinden, eleştirilerinden ve karışmalarından usanan genç kendini dışarı atar. Çünkü soluk alabildiği, özgür davranabildiği tek yer evin dışıdır. Evle bağları gevşeyen genç kendini boşlukta bulur. Kendi gibi bağımsızlık arayan, aynı kaygıları paylaşan, benzer bocalamayı yaşayan yaşıtlarına katılır. Evinde anlaşılmadığını, değer verilmediğini, çocuk gözüyle bakıldığını sanan genç için arkadaş kümesi bir kurtuluş, bir sığınaktır.

Gencin sıkı arkadaşlık kurmadan topluma açılması düşünülemez. Bu bakımdan arkadaşlık ilişkileri toplumsal ilişkilere öncülük eder. Arkadaşlarca aranmak, beğenilmek ve benimsenmek benlik saygısının önemli bir koşuludur. Genç bu ilişkilere girerek zekâsıyla, spor ve sanat yetenekleriyle kendini kanıtlar. Çünkü arkadaşlar, gence kendi kişiliğini yansıtan ayna yerine geçer; insanlarla geçinmeyi öğrenir, işbirliğine girer. Arkadaş kümesine giren genç artık tek başına bir birey, hem de topluluğun eşit bir üyesidir. Kısacası genç erişkin dünyasına adım atmaktadır.

55 Mustafa Öcal, "D.K.A.B. Dersleri Hakkında Bazı Tespitler ve Teklifler", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 6, 1986, s. 106.

56 Mustafa Bayrak, Adnan Gencel, "D.K.A.B. Dersinin Etkinliği İle İlgili Bir Araştırma", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 8-9, 1986, s. 109.

Arkadaşlık çeşit çeşittir. Sıra arkadaşlığı, sınıf arkadaşlığı, komşuluk ve mahal-
le arkadaşlığı, takım arkadaşlığı, toplu arkadaşlık ve teke tek arkadaşlık vardır.⁵⁷

Peki grup nedir? Günlük konuşmalarda kullanılan grup sözcüğü “çoğul olma-
yı” belirler. Ancak grup kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre
bir kalabalığın grup olabilmesi için ortak amaçlar, ortak normlar, kendilerini bir
grup olarak hissetmeleri gibi koşullar öne sürülmüştür. Grubun en basit tanımı “*et-
kileşim halinde birden fazla insan*”dır.⁵⁸

Anne babalardan ve diğer yetişkinlerden bağımsızlığın gerçekleştirilmesinden
önce, ergen aynı yaşta ve her iki cinsten başkalarıyla yeni ve daha olgun ilişkiler
kurma sürecine girer. Bu gruba yaşıt grubu denir.⁵⁹

Arkadaşlık grupları çocukluk çağında da vardır ancak çocukluk çağındaki arka-
daşlıklar daha yüzeysel ve oyun ilişkisiyle sınırlıdır. Ayrıca grubun özelliği karşı
cinsle ortak ilgi ve yaklaşma eğilimi olmasıdır. Her grubun oluşması değişiktir.⁶⁰
Ergenlik çağı gençleri kendilerinden farklı arkadaşlardan ziyade bizzat kendilerine
benzeyen kimseleri arkadaş ve dost olarak seçmektedirler. Aynı zamanda ayrı sosyo-
ekonomik seviyede bulunan ve birbirlerinden uzak yerlerde oturan gençlerden zi-
yade, aynı sosyo-ekonomik seviyede bulunan ve oldukça yakın yerlerde oturan
gençlerin arkadaşlığını aramaktadırlar.⁶¹

*“Çocuk; ergenlik çağına ulaşırken grubun tasvip ve kabulü büyük bir kuvvet halini almak-
tadır. Akran grubunun tasvibi o kadar kuvvetli bir hal alabilir ki, bu; ergenlik çağı gencinin
ana-babası veya öğretmenlerinin etkisini gencin hayatının birçok alanlarında gölgede bırakı-
bilir. Giyim, boş zamanlarında neler yapılabileceği meseleleri grubun standartlarının etkisi
altına sokulmaktadır. Bazen bir genç; grubun giyim üzerine kabul ettiği moda uyararak ken-
disine rahatsızlık veren elbiseler bile giymektedir. Yine evinde makbul bir şiveye göre konu-
şmayı öğrendiği halde grupta bellemiş olduğu argoları kullanmaktan kendini alamaz.”*⁶²

Gruplar, gençlerin rastgele bir araya geldikleri topluluklar değillerdir, onları bir
arada tutan ortak özellikler vardır. Her genç istediği kümeye kolayca giremez. Çün-
kü kümenin yazılı olmayan yasaları vardır. Grup içinde bir birlik, dayanışma, iş bö-

57 Yörükoğlu, a.g.e, s. 59-60.

58 Kağıtçıbaşı, a.g.e, s. 200.

59 Onur, a.g.e, s. 448.

60 Yörükoğlu, a.g.e, s. 60.

61 Jersild, a.g.e, s. 240-244.

62 Jersild, a.g.e, s. 239; Ekşi, *Çocuk Genç Ana-Babalar*, Ank. 1990, s. 151.

lümü ve üyelerden ayrı beklentiler vardır. Kümeden çıkmak kolay, girmek zordur. Küme aynı zamanda gencin geldiği toplumsal sınıfın bir uzantısıdır. Ayrıca arkadaş kümesi genç için bir danışma ortamı ve davranışlar için yol gösterici bir kaynaklık görevi yapar. Genç kendini ve başkalarını bu toplumsal örgüt içinde değerlendirir. Küme üyeleriyle özdeşim yapar, onların tutum ve davranışlarını benimser. Kümeden edindiği görüşleri kendi görüşü gibi evinde savunur. Arkadaş kümesinin genç üstündeki etkisi arttıkça ana babaların da tedirginliği artar. Maçlara birlikte gidilir, gece bir yerde buluşmak için karar verilir. Böyle bir buluşmaya gidememek ya da evden izin alamamak gencin saygınlığına gölge düşürür. Genel bir kural olarak gencin ailesiyle çatışması büyüdüğü oranda arkadaş kümesinin ayırtıcı etkisine kapılma olasılığı artar. Başka bir deyişle ana babasına baş kaldıran, onların uydusu olmaktan kurtulmaya çalışan genç, arkadaş kümesinin uydusu olup çıkar. Ailede dengelessness, geçimsizlik, kargaşa ve baskı arttıkça gençlerin arkadaş kümesi yerine çete oluşturma olasılığı artar.⁶³

Ergenlik çağı genci uzunca bir süreden beri ana-babasına bağlı durumda kalmakta iken, bunlardan sıyrılıp apayrı bir benlik halinde ortaya çıkmak, bağımsızlığı elde etmek ve kendine has bir kişilik kazanmak zorundadır. Psikolojik anlamda, baba ocağını terk edip kendi haklarını ve mülkiyetini kuracağı bir ülkeye doğru yol alması gerekir. Bu sırada anne babasından ayrılarak arkadaşına bağlanır.⁶⁴ Ayrıca ergen kız ve erkekler, arkadaşlarını kendilerinin seçmesinde ısrar eder. Bu konuda yetişkinlerin özellikle de anne-babanın önderliğini kabul etmek bir tarafa bilakis onlara kızar. Ergen kendini, kendi arkadaşlarını seçecek kadar büyük ve olgun sayar.⁶⁵

ARKADAŞ GRUBUNUN DİNİ HAYATA TESİRLERİ

Ergenlik çağına kadar anne-babalarının, öğretmenlerinin sözleri ve tavsiyeleri gençlerin kendileri için çok önemli ve değerli iken yavaş yavaş onlara karşı ilgisizce davrandıkları fark edilir. Hatta bir müddet sonra onların sözlerinden ziyade arkadaşlarının sözlerine itibar etme duygusu hakim olur. Bir “çete” halinde arkadaş grupları oluştururlar. Beraber gezer, beraber yerler hatta aynı tip elbiseler giymeye çalışırlar.

Arkadaş gruplarıyla olan hareketleri zaman zaman ahlaki ve manevi değerlere ters düşer. Aile büyükleri, okul yöneticileri ve öğretmenleriyle sürtüşmelere girerler.

63 Yörükoğlu, a.g.e, s. 62-64.

64 Jersild, a.g.e, s. 295.

65 Cole, a.g.e, s. 183.

Gençlerden önemli bir kısmı meşhur olan sporcu, şair, edip, sanatkâr, bilim adamı, devlet adamı, asker ve tarihi kahramanlara benzeme özentisi içerisine girerler. Hatta giyim-kuşam ve davranışlarıyla onları taklit etmeye çalışanları görürler.

Bu dönemdeki en önemli değişikliklerden biri de şüphesiz ki cinsiyet duygusunun uyanmasıdır. Bu duygunun uyanması dini duygularda geçici olarak bir gerilemeye sebep olabilir. Bedenin arzu ve istekleriyle, ruhun arzu ve istekleri arasında bir çatışma olur. Bu çatışma gencin hayat dengesini bozar. Elverişsiz bir çevre içerisinde sürekli tahrik edilen cinsi hazlar ve dünyevi eğlenceler büyük bunalımların doğmasına yol açabilir. Bu dönemlerde görülmeye başlanan masturbasyon da onlara günaha girmekten dolayı rahatsızlık eden ve suçluluk duygusuna götüren olaylardır.

Bazen dini ve ahlâki emirlerin ve değerlerin kendi duygu ve düşüncelerinin gelişimine mani olduğu zannına kapılarak onları reddetmeye kalkarlar. Bazen de dinin ve ahlâkın emirlerinin gereğini yerine getirememekten dolayı ezici bir suçluluk duygusuna kapılırlar.

Bütün şüphe ve tereddütlerine rağmen gençlerin, dinin esrarlı yönleriyle ilgilenmek ve kesin bir inanca sahip olmak arzuları da gözden kaçmaz. İşte böyle bir zamanda kişilik sahibi bilgili bir öğretmen, bir arkadaş veya yakını vb. ile karşılaşmış şüpheye düştükleri konularda şüphe ve tereddütlerinden kurtulabilir. Ergen mükemmel kanaatlara ve sağlam inançlara sahip ise, böyle bir durumda köle gibi herhangi bir grubun standartlarına boyun eğmeyecek veya popüler bir eleman olmak için büyük çaba harcamayacaktır. Böylece din sayesinde o, yalın sosyolojik davranıştan, kişisel bir tepki düzeyine erişecektir.

Genç bir taraftan çok şüpheli ve az dindardır. Öbür taraftan dindarane davranışları görülür ve dini duyguları yaşar. Onlarda böyle şüphelerin ve zikzakların olması kaçınılmazdır. Ergenliğin sonlarına doğru artık genç yeterince sosyalleşmiş ve toplumun problemleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Sosyal gelişmelere karşı duyarlı olmuştur. Bu dönemde gençlerin dini duygularını geliştiren ve onları dine yaklaştıran ve uzaklaştıran birtakım faktörler vardır. Bunları; zihni, psikolojik ve sosyal faktörler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Bu üç faktör iki tarafı keskin bıçaklar gibidirler. Gençler içinde buldukları psikolojik durumlara, zihin yapılarına veya çevrelerinde cereyan eden olaylara göre olumlu veya olumsuz yönde etkilenirler. Denilebilir ki gençlerde artık dini samimi olarak benimseme veya reddetme şeklindeki kesin bir tercih bu dönemin sonlarına doğru iyice benimsenmiş olur.

Eğer gençlere küçüklüklerinden beri "Allah" ve "din" mefhumu gereği gibi anlatılmamışsa veya hep korkutucu yönleri kendilerine aktarılmışsa, dini duyguları

olumsuz yönde etkilenmiş olabilir. Üstelik, kendileri de, din adına insanlar tarafından yapılan bazı yanlış davranışlara ve düşüncelere şahit olmuşlarsa, olumsuz kanaatlarının iyice pekişmiş olması muhtemeldir. Bundan dolayı onlar, “*din*” kavramından ürkebilirler, camiye gitmekten korkabilirler, din ve dini konulara karşı çıkabilir ve aleyhte tavır alabilirler.

Her şeye rağmen gençlerin çoğunluğu Allah’ın varlığını ve yüceliğini derin bir duygu ile içlerinde hissederek. Büluğ sonrası yıllarda her yönden gelişimlerini tamamlama aşamasına gelmiş olan gençler artık dini inanç ve kanaat bakımından da belli seviyelere ulaşmışlardır. Onlardan kimileri dindardır ve ibadetleri muntazam yaparlar. Kimileri de inançlı fakat ibadetlere karşı lakayddırlar. Kimisinin ise inanç ve ibadetler konusunda hâlâ tereddütleri vardır. İçlerinden bir kısmının da dini emir ve yasaklara bir türlü uyum sağlayamadıkları görünür.

Gençlerin böylesine krakteristik özelliklere sahip olmalarında soya çekimlerinin etkileri olabileceği gibi daha ziyade ailesinin, sosyal çevrenin ve okul hayatının ve buralarda kendilerine uygulanan dini eğitim ve öğretimde kullanılan metotların önemli etkileri ve katkıları vardır. İşte bütün bu etkiler ve katkılar sonucunda gençler arasında birtakım dini ve ahlaki tipler oluşur. Bunlar: a) Uyumlu ve İtaatkar Tipler; b) Araştırmacı ve Eleştirci Tipler; c) Şüpheli ve mütereddit Tipler; d) Dikkafalı Tipler; e) İnkarcı Tipler şeklinde sınıflandırılabilir.⁶⁶

C- Sosyal Alan Ve Entellektüel Çevre

1. Sosyo-Kültürel Faktörlerin Dinî Hayata Etkisi

Psiko-sosyolojik incelemelerin verilerine göre kişilik üzerinde, toplumun ve kültürün rolü açıkça bilinmektedir. Çevre: Bireye kabul edebileceği uyarılar yoluyla etki yapan tüm dış etkenler topluluğuna ve koşullarına verilen genel addır. (Daha geniş bilgi için bkz. Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi s, 92-100)⁶⁷

Çevre kavramı ister dar manada (aile, okul) ister geniş manada (cemiyet, millet) anlaşılmış olsun, günümüz telakkilerinde büyük bir önem taşımaktadır. İnsan davranışlarının belirlenmesinde sosyal faktörlerin önemi üzerinde psikologlar uzmanlaşmışlardır. Dini uyanma yaşı ve yaşanan inançların niteliği farklı çevrelerde değişik özellikler göstermektedir. Dindar çevrelerde yetişenlerde dini uyanma daha

66 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 18-19; Öcal, a.g.e, s. 137-148.

67 Armaner, a.g.e, s. 74.

erken yaşlarda olduğu gibi, benimsenmiş inançların kabulü de daha fazladır. Aşağı sosyo-kültürel çevrelerde din çok önemli bir faktör olmaktadır.

Bu açıdan gencin dini gelişiminde çevre faktörünün rolü, iki yönde ele alınabilir. Dinin samimiyetle benimsendiği ve yaşandığı bir çevrede insanların örnek davranışları, olgun tutumları gençler tarafından ilgi ve dikkatle karşılanır. Bu özellikteki bir çevre, gencin dini gelişimini olumlu yönde destekleyen şartları ihtiva etmektedir. Diğer yönden dinin yeterince ve gereğince benimsenip yaşanmadığı ve inançlarla yaşayışlar arasında çelişkili durumlar gösteren bir çevrede, gencin dini sağlıklı bir yol alamaz. Dine saygısız ve ilgisiz bir çevre, gencin dini gelişimini köstekler. Ayrıca dindar bir çevre içinde bir araya gelmiş manevi bakımdan üstün yetenekli gençler kitleyi arkalarından kolayca sürükleyebilirler.

Günümüzdeki toplumların teşkilatlanması, genellikle dini ve dine dayalı tüm değer yargılarını son derece geri plana iterek, daha çok zevk ilgilerine yönelik bir yaşayış biçimini amaçlamaktadır. Yapılarının tabii bir eğilimi olarak zevk ilgilerine zaten son derece açık olan gençlerin toplumda bu ilgileri tahrik ve teşvik eden pek çok araçlar ve kaynaklar karşısında manevi bir hayata yönelmeleri son derece güç olmaktadır.

Modern yaşayış biçiminin maddeci bir dünya görüşü üzerine kurulmuş olması, manevi değerlerin yaşanmasını zorlaştırmaktadır. Materyalist çevre gençlere imana karşı direkt saldırılardan daha zararlı izler bırakır. Bundan başka, belirli ve amaçlı yayınların, kontrolsüz filmlerin ve dizilerin, kötü TV programlarının, cinsel özgürlüklerin, çıplaklıkların ve daha doğrusu yüzyılımızın medeniyetinin de bir rolü vardır.

Çevre kavramını dini gelişim açısından çocuğun içinde yaşadığı ülkenin, mahalle ya da sokağın maddi yapılarının, binaların mimari özelliklerinin de önemi büyüktür. Bir cami, mezarlık ya da türbenin yanı başında bir evde yaşayan, tabiatın güzellikleri ile iç içe bir muhitte oturan çocukların dini duyguları daha kolay ve zengin gelişir.⁶⁸

Şimdi sosyal alandaki bu faktörleri kısa başlıklar halinde açıklayalım:

2. Cami

İslam toplumunun hayatında cami müessesesi göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir yer işgal eder. Burada camiyi sadece tuğla ve kireçten müteşekkil bir ya-

68 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 99-101.

pı olarak görmemelidir. Cami beraberlik ve uzlaşma sembolüdür. Cami birlik sembolü olarak ait olma ve beraberlik duygusu sağladığı için, İslam toplum hayatında bu binalar önemli yere sahiptir. Medine'ye varır varmaz Peygamberimizin yaptığı ilk iş bir mescid yapmak olmuştur.⁶⁹ Müslüman cami kültürü ile doğar, cami kültürü ile büyür. Camiler toplum hayatında birer kabe sembolüdür. Sezai Karakoç, camilerle ilgili olarak "...Camiler minareleri halkın göğe kalkmış şehadet parmakları, şadırvanları da yüz akıdır... Camiin aldığı bir yara kalbin aldığı bir yaradan farksızdır." (Sütun) diyerek camiin toplumsal fonksiyonunu edebi bir üslup içinde ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında camilerin, bulunduğu yerin dindarlık ve medeniyet göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Özellikle büyük camilerde Kur'an-ı Kerim'in okunuşundaki musiki, camiin mimarisi, hat sanatlarının üstün örnekleri vb. geleneksel İslam sanat eserleri, gençleri dini açıdan olumlu yönde etkilemektedir.

Bu bakımdan camiler din eğitimi alanında, örgün eğitimdeki din eğitimiyle ortak amaçlı fakat yöntemlerde bazı farklılıklarıyla yaygın din eğitimi merkezleri olma özelliğini koruyarak her yaştan insana din eğitimi hizmeti vermeye devam etmektedir.⁷¹ İşte camilerin kültürümüzdeki bu fonksiyonu ve gerekse camilerde okunan ezan, yapılan ibadetler, dualar ve zaman zaman okunan mevlitler gençleri derinden etkilemek suretiyle hem dini açıdan eğitmekte hem de dine bağlamaktadır.⁷²

Camilerin dini ve sosyo-kültürel alan içerisindeki konumu ve fonksiyonları ile ilgili daha fazla bilgi için İslam Ansiklopedisi "*cami*" maddesine bakınız.⁷³ Camilerin gençleri dine yaklaştıran bu fonksiyonları yanında maalesef bu mukaddes mekanlarda, çok sınırlı sayıda da olsa bilgisizce ve din adına tatbik edilen çarpık ve yanlış uygulamalar gençlerin dinden soğumalarına, dine karşı olumsuz tutum takınmalarına veya onları dini birtakım şüphelere sevk edebilmektedir. Camide, gençleri dinden soğutan en baştaki sebeplerden birisi, yaşça büyük kişilerin, gençlerin en küçük bir yanlışlıklarına dahi tahammül edememeleri ve sert davranmaları, şiddet kullanarak arka saflara adeta fırlatmaları, sözlü hakaretlerde bulunmaları ve onlara zaman zaman baston sallamaktan da çekinmemeleridir. Bu konuda bir

69 Müşirul Hak, "İslam Toplumu ve Toplum Hayatında Caminin Yeri" (çev. Ahmet Güç), *UÜİF Dergisi* s. 290, c.3, yıl: 1991.

70 İbrahim Balcı, *Camilerin Çağrısı*, İst. 1990, s. 23.

71 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara 1990, s. 41.

72 M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vâzilk*, İst. 1997, s. 101.

73 Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, VII / 46-92.

genç kız başından geçen bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır: “*Bir Kadir gecesi camiye gitmişim. Yanımda oturan yaşlı kadın gözlerini belerterek eteğimden öyle bir şiddetli çekti ki, neredeyse eteğim yırtılacaktı. Meğer eteğim, olması gerekenden biraz daha kısaymış. Şimdi camiye gitmeye çekiniyorum. Öyle bir davranışla karşılaşmaktan çok korkuyorum.*”⁷⁴

3. Vaiz, İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım

Bugün toplumsal yaşamımızda çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin manevi eğitim alanında etkin olarak rol alanlar okullarda öğretmen, okul dışında ise dinin telkin ve irşadıyla görevli olan vaiz ve imam-hatiplerdir. Camideki telkinlerin bilgiye ve davranışlara yön verecek bir niteliği bulunması ideal bir amaçtır. Vaazı dinleyenler içlerinde bir huzur ve rahatlık duyarak camiden ayrılmalıdır. Yaşanılan hayatla çelişkiye düşmeyecek biçimde, zor koşulları olan insanlara güç verecek, teselli edecek dini kaynaklardan örnekler verilmesi gerekir.⁷⁵ Şayet vaazlarda bu liyakat esaslarına uyulmazsa, sadece gençler açısından değil vaazı dinleyen her yaş grubu için hiç de arzu edilmeyen ama kaçınılmaz bir son olarak karşımızda duran dinden uzaklaşma sonucunu getirecektir. M. Akif de kendi zamanında vaazların zaman zaman ehliyesiz kişiler tarafından yapıldığını ve bu durum karşısında bir kısım insanların dinden soğuduğunu söyler ve şöyle der:

*Hani vaiz geçinen maskara şeyler var ya,
Der ki bir tanesi şeştahtayı yumruklayarak
“Dinle, dünya neyin üzerinde durur hey avanak!
Yerin altında öküz var onun altında da balık”;*

.....
*Doğru mu dersin be hoca?
Ne demek doğru mu dersin? gidi cahil amca
Sözlerim basma değil, yazma kitaptan tekmil;
Kim inanmazsa kızıl kâfir olur böylece bil!*⁷⁶

Bu bakımdan vaazların istenilen sonucu vermesi isteniyorsa ehliyetli insanların sayıları daha da arttırılmalı ve başka sahalara kayması önlenmelidir. Ramazanda camileri dolduran her yaş ve seviyedeki insanlara hitap edebilecek vaizlerin sayısı her geçen gün arttırılmalıdır.

74 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 36.

75 Armaner, a.g.e., s. 169-170.

76 M. Akif, *Safahat*, Asım, s. 407; M. Faruk Bayraktar, *Türkiye’de Vaizlik*, s. 86.

Bütün bunlardan camide görev yapan din görevlilerinin konumuzla ilgili hususlarda oldukça olumsuz etkilerinin olduğu anlaşılmalıdır. Bilakis cami in ve din görevlilerinin ekseriyet itibarı ile sadece gençleri değil toplumun her kesimini dine yaklaşıtrıcı yönünün asıl ve ağırlıklı olduğu muhakkaktır.

4. Yaz Kur'an Kursları

Özellikle yaz aylarında çeşitli şekillerde faaliyet gösteren Kur'an Kursları gençlerin dini gelişimine önemli destekler sağlayabilmektedir. Tatil aylarında düzenlenen bu kursların yetersizliğine, çoğu zaman eğitim tarzlarının fazla pedagojik olmamasına rağmen kursa iştirak eden gençler psikolojik etkiler altına girebilmekte ve davranışlarını dine göre bir şekil verme endişesini yaşamaktadırlar. *"Yapılan bir ankete katılan gençlerin % 97'si okulların kendilerinin dini gelişimlerine olumlu yönde hiç bir katkıda bulunmadığını ifade etmişler, buna karşılık yaz aylarında camilerde faaliyet gösteren Kur'an kurslarının çocuk ve gençlerin dini üzerindeki olumlu ve sürekli etkileri yine onların ifadelerinden anlaşılmalıdır."*⁷⁷

5. Dini Gün ve Geceler

Dini gün ve geceler iradenin daha aktif bir şekilde harekete geçmesi, dini alışkanlıklar için de başlangıç ve devam destek olması bakımından büyük önem taşırlar. Gençlerin bu zamanlarda dine yönelmesi, hem alışkanlıklarını pekiştirme ve hem de dine daha içten bir bağlılığın canlanmasına yol açar. *"Dini günlerdeki bazı ibadetleri yapma beni dine daha çok yaklaşıtrıyor. Mesela oruç tutunca namaz kılmak bana daha kolay görünüyor. Çeşitli yerlere gidip de İslamiyet'e olan bağlılığı görmek beni dinime daha çok yaklaşıtrıyor."* (E. 18 y., L. 3)⁷⁸

Ramazanlarda, dini bayramlarda, kandil gecelerinde olduğu kadar, camilerin loş, alaca karanlığı ve lâhuti manzarası karşısında, tabiatın güzelliği ve enginliği içinde, bir musiki parçasının hoş sedaları karşısında, gencin dini duyarlılığı yükselir. Sabah ezanlarının içli nağmeleri, gencin ruhunu Allah'a yaklaşıtrır. Cennet ve cehennemle ilgili tasvirler, sözler, okuma parçaları genci etkiler. Zayıf ve yoksul, sakat ve muhtaç insanların yaşantıları genci, dinin gerçeklerini düşünmeye sevk eder. Acı ve ızdıraplar, vicdanı rahatsız eden davranışlar, gencin dini duyarlılığına katkıda bulunur. *"Birkaç yıl önce ramazanda camiye gittiğimde, orada benim gibi genç kızlar tamamen dinimize uygun bir biçimdeydiler ve halka vaaz vermişlerdi. Onlara çok imrenmişim. Ondan sonra dini duyarlılığım arttı."* (17 y., L.3)⁷⁹

77 Hökelekli, a.g.e, s. 33, 104.

78 Hökelekli, a.g.e, s. 84.

79 Hökelekli, a.g.e, s. 73.

6. Toplumun Değer Yargıları

Bir araştırmancının yorumlanmasına göre, gençlerin dine inanmaması veya olumsuz tavır almasında, çevrede gördükleri din istismarı, ailede öğrendiklerinin gerçeğe uymaması, din görevlilerinin olumsuz tutumları ve Kur'an tercümelerinin yetersizliği etkili oluyordu. Onların inanmalarında, olumlu tavır almalarında ise ailenin olumlu etkisi, öğrendiklerinin ispat edilemese de varlığı kesin şeylerin bulunabildiği gerçeği vb. idi. Araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi gençler, her zaman için olumlu yönde olmasa da din ile büyük ölçüde ilgilidirler ve dinden etkilenmektedirler.⁸⁰

7. Toplumsal Hadiseler

Hastalıklar: *"Hastalandığım zaman ölüm korkusu bende, dine daha çok yakınlık göstermemi sağladı."* (E. 20y. L.3)

Ölüm: Ünlü şairimiz Y. Kemal Beyatlı ilk defa şuurlu olarak dine yönelişini şöyle dile getirmektedir. *"İlk sofuluğum 13 yaşında annemin ölümüyle başladı. İsa Bey camiiinde annemin ruhuna hemen her akşam Yasin okumaya başladım. Müslümanlık alemine o kapıdan girdim diyebilirim."*⁸¹

Hastalıklar ve ölüm kadar gençleri etkileyen bir başka sosyal hadise şiddetli trafik kazalarıdır diyebiliriz. Bunlara bağlı olarak oluşan kalıcı sakatlıklar, ayrılıklar, şahit olunan intihar olayları, babanın iflas etmesi vb. sıkıntı ve elem verici olaylar da gençleri oldukça etkilemekte ve genelde daha çok dine yaklaştırmaktadır.

8. Din Dilinde Anlatım Yetersizliği

Gençlerin dine yaklaşmalarına engel olan hatta zaman zaman dinden uzaklaşmalarına dahi sebep bir unsur da, dini anlatım dilinin yetersizliğidir. Dini anlamaya yönelik birçok ergen bu sorun ile karşılaşmıştır. Bu yetersizlik, toplumdaki dine karşı olanların aleyhte telkinleri ile bazen karmaşa halini almaktadır. Bunun en bariz örneği *"Dini kabul etmek; fakat şeriat'a kesinlikle karşı olmak"* şeklindeki paradoksal fakat yaygın olan bir anlayıştır. Aynı sıkıntının bir başka versiyonunu lise yıllarında yaşayan İsmet Özel bakın bu konuda kendini nasıl tanıtır:

"İnancımı tanımalıydım. İnanmadığım şeylerin bilgisini edinmeliydim. Evde Diyanet İşleri Başkanlığının üç cilt halinde yayımladığı Kur'an-ı Kerim Meali vardı. Büyük bir samimiyetle okumaya koyuldum. Okumaya başlamadan önce abdest alıyor, kitabı göbeğimin üstünde tutmaya özen gösteriyordum. 1961 yılında dini düşüncenin nitelikleri hakkında hiç bir temel bilgilenme sağlamamış, genel olarak düşüncenin hangi meseleler çevresinde döndüğü konusun-

80 Beyza Bilgin, "Gençlik ve Din Eğitimi", *Din Öğretimi Dergisi*, s. 26, sayı:10, yıl:1987.

81 Hökekleli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 31.

da donanımı olmayan bir lise son sınıf talebesinin 'Bakalım bizim temel dini metnimizde neler var' merakıyla giriştiği okumadan nasıl bir sonuç doğabilirdi? Olacak olan oldu sonuç büyük bir düş kırıklığıydı! Acaba ne bekliyordum. Ve hangi beklentilerim boşa çıkmıştı? Bu sorunun cevabını vermem zor. Beklentilerimin boşa çıkması din duygusundan ümidi kesmemi kaçınılmaz kıldı. Daha da ileri gittim. Din aleyhtarlığımı insan için en uygun tutum olduğu sonucuna vardım. Her türlü dine, doğulu veya batılı, geleneksel veya modern, insanların sorgulamadı kabul edip bağlandıkları her şeye karşı bir husumet duydum."⁸²

9. Eğlence Yerleri ve Alternatif Merkezlerin Yokluğu

Bar, diskotek, gece kulüpleri, parti ve dans salonları vb. eğlence yerleri, gençlerin olumlu bir dini tutum belirlemelerinde en çok engelleyici faktörlerdir. Gençler böyle yerlerde dinen de yasak olan birtakım faaliyetlere – özellikle gayri meşru cinsel ilişkilere– girmekte ve alkol, esrar, eroin, afyon, vb. uyuşturucu maddelere bağımlılık kazanmaktadırlar.

Aslında gençlerin neden alkol kullandığını açıklayacak çok kapsamlı bir kuram bugüne kadar geliştirilememiştir. Buna rağmen konu ile ilgili yapılan bir araştırmada şu sonuçlar elde edilmiştir: İçki ve esrar en az İmam-Hatip Liseleri ve Öğretmen Liselerinde; en yüksek oranda ise yabancı dilde öğretim yapan özel lise ve kolejlerde kullanılmıştır. Yine sağlıksız ve kontrolsüz cinsel ilişkilerin olduğu sonuç gerçekten elem vericidir. Bu konuda ABD'li uzmanların yaptığı araştırmaya göre; Amerikalı beyaz genç kızların doğurduğu tüm bebeklerin %33'ü, zenci Amerikalı gençlerin doğurduklarının ise %83'ü evlilik dışıdır.⁸³

Bütün bu durumlar göz önünde bulundurularak, Almanya'da 1.4.1985 tarihinde yürürlüğe giren Gençliği Koruma Kanununda olduğu gibi bizde de gençleri alkolü içkilerden, kumara yönelik oyun salonlarının yıkıcı etkilerinden koruyacak bazı yasal tedbirler alınması uzmanlar tarafından bildirilmektedir.⁸⁴

Alkol ve aklı etkileyen uyuşturucu madde dinimiz tarafından da yasaklanmıştır. Bakara suresinin 219. ayeti içki ve kumarın faydadan çok zarar verdiğini açıklamıştır. Daha sonra Maide suresinin 90-91. ayetleri nail olunca içki ve kumar kesin biçimde yasaklanmıştır. Alkolün ortaöğretim ve üniversite gençleri arasında yaygınlaştığını anketler göstermektedir. Şüphesiz ki alkol alışkanlığının oluşmasında kalıtım ve kişilik yapısı gibi faktörlerin yanında aile yapısı, sosyal çevre ve toplum-

82 İsmet Özel, *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*, İst. 1991, s. 35-36.

83 Ekşi, a.g.e, s. 150, 192-197.

84 Savaş Büyükkaragöz, "Gençlerde Görülen Törel Gelişim Bozuklukları ve Eğitimleri", *Din Öğretimi Dergisi*, s. 126, sayı: 10, yıl: 1987.

sal faktör, alkole özendiren TV filmleri ve reklamlar, evlerde çay, kahve yerine cin ve likör gibi maddelerin ikramı gibi sosyal sebepler de etkin bir rol oynar.⁸⁵ Hal böyleyken günümüzde, yukarıdaki eğlence yerlerine karşı alternatif olabilecek eğlence ve dinlenme yerlerinin olmayışı da bu olumsuzlukların bir parçasıdır.

10. Sosyal ve Ticari Nitelikli Uyarıcılar

Cinsel olgunluğa ulaşan gençler, hayatın sosyal ve ekonomik zaruretleriyle bu ihtiyacın meşru tatminini engellemekte ve ertelemektedirler. Öte yandan cinsi eğilimlerin üst seviyeye çıktığı bu dönemde, bu yöndeki arzuları tahrik eden toplumdaki sosyal ya da ticari nitelikli uyarıcılar ergenleri kuvvetle etkilemektedir. Özellikle basın-yayın organlarının gençler üzerindeki yıkıcı etkileri araştırmalarla ispatlanmış bir konudur. Cinselliği sınırsız bir şekilde göz önüne seren ve bu yolla elde edilen zevk ve tahmini hayatın baş amaçlarından biri olarak takdim eden bir kültürün⁸⁶ gençlerin dini gelişimlerine olumlu yönde katkıda bulunduğunu söylemek imkansızdır. Bugün medyanın sadece gençleri değil bütün bir toplumu etkilediği açıktır. Bu etkiden elbette gençlerde kendilerine düşen nasibi almaktadırlar. Etki daha çok olumsuz olmaktadır. Halk üzerinde yapılan ve halkın eğilimini gösteren geniş anketlerde, halkın büyük çoğunluğu TV'nin çocuklarda saldırgan davranışları artırdığını aksettirmektedir.

Bazı uzmanlar ise cinsiyetle ilgili programların çokluğuna dikkat çekmektedirler. Davit Elkind'in tespitine göre çocuklar büyükbabalarının hayat boyunca görebildiklerinden daha fazlasını TV'de izlemiştir.

Gene pek çok yetişkin, TV'deki reklamları eleştirerek *“Yaşamak sanki hep daha iyi yiyecek ve daha çok eşyaya sahip olmaktan ibaretmiş gibi gösteriliyor, böylece gençlerde marka merakı artıyor. Şu marka pantolon, şu marka ayakkabı giymeye veya şu marka hamburger yemeye koşullandırılıyor gençler”* biçiminde suçlamaktadır.⁸⁷

Yukarıdan beri başlıklar halinde saydığımız maddelere, dini konulardaki desteksizlik ve rehbersizliği, modern hayatın çekiciliğini, toplumda dini kötü bir şekilde temsil edenlerin varlığını, zaman zaman günlük hayat ile dinin çelişir gibi gözükmesini, toplumda dine karşı olanların varlığını ve politik-ideolojik yönelişler gibi pek çok konuyu eklemek mümkündür.

85 İ. Agah Çubukçu, “Uyuşturucu, Alkol, Sigara ve Gençlik”, *Din Öğretimi Dergisi*, s. 39, sayı: 34, yıl: 1992.

86 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 274.

87 Ekşi, a.g.e, s. 152.

SONUÇ

Bu çalışmada, ergenlik çağı gençlerini dine yaklaştıran ve dinden uzaklaştıran sosyal sebepler araştırıldı. Konuya ergenlik çağı gençlerinin genel gelişim özelliklerinden sosyal (toplumsal) gelişim ve kişilik (benlik-kimlik) gelişimleri üzerinde özet bilgiler verilerek girildi. Çünkü araştırma konusu yaptığımız gençlerin gelişim özelliklerini bilmek konunun daha iyi kavrasında ve daha isabetli tespitler yapmamızda bize yardımcı olacaktır. Elbetteki gelişim özellikleri incelenirken dini gelişimi ihmal edemedik. Gençlerin dini gelişimlerini incelerken onlarda din duygusunun nasıl uyandığını, dini şüphelerinin nasıl ve neden oluştuğunu ve bu şüphelerin mahiyetleri ile ilgili kısa bilgiler vererek dini sorumluluğu ve İslam dininde ergenliğin öneminden bahsederek çalışmamızın birinci bölümünü tamamladık. Bu bölüm, asıl konumuza geçmeden konunun anlaşılması ve bizlere fikir vermesi yönüyle hazırlayıcı özellik arz etmektedir.

İkinci bölüm dökümantasyon metoduyla yaptığımız ve esas konumuzu içeren bölümdür. Birinci bölümdeki hazırlık bilgilerinden sonra gençleri dine yaklaştıran ve dinden uzaklaştıran sosyal sebepleri üç ana başlık altında inceledik. Bunlardan ilki aile çevresi ve özellikleridir. Aile çevresini incelerken, dinin olumlu bir şekilde yaşandığı, çocuklarına dini yaşantıları ile örnek teşkil eden ve onların din eğitimleri ile yakından ilgilenen aile büyüklerinin olduğu ve dini eğitim yapılırken baskı, zorlama ve şiddet yerine, sevgi, hoşgörü ve ikna yolunun seçildiği ailelerde, ergenlik çağı gençleri taklit safhasını da olumlu bir şekilde geçerek dine yaklaşmakta ve yüksek bir dini bilince ulaşmaktadırlar. Bütün bunların aksinin yaşandığı veya dini hiç bir rüzgarın esmediği ailelerde gençler dinden habersiz, zaman zaman dine karşı ve neticede dinden uzak yetişmektedirler. Aile, ilk temel bilgilerin alındığı yer olarak bilindiğinde, bu kutsal kurumun gençlerin dini gelişimindeki etkisinin boyutları daha iyi anlaşılır. Yine aile ile ilgili yaptığımız araştırmalarda gördük ki, çocuklarına hakim olamayan bazı anne-babaların onları yanlış bir takım dini hurafelerle korkutmak suretiyle sözlerini dinletme çabaları, ergenlik döneminde içinden çıkılması zor, derin dini şüphelerin uyanmasına neden olmakta ve genç dinden uzaklaşmaktadır.

Sosyal sebepler ile ilgili, okul çevresi ve arkadaşlıklar adlı ikinci başlığımız altında okulun ve arkadaş gruplarının dini hayata tesirleri incelendi. Üzülerek ifade etmeliyim ki, günümüz okullarının gençlerin dini gelişimlerine olumlu katkılarda bulunmaları bir yana, olumsuz tesirleri oldukça çoktur. Yapılan bir ankete katılan gençlerin %97'si okulların kendilerinin dini gelişimlerine hiçbir katkıda bulunma-

dığını ifade etmişlerdir.⁸⁸ Gerçekten de bu oran oldukça yüksektir. Biz, öğrenci ve lilerinin İmam-Hatip Okullarını büyük fedakârlıklar ile yaptırımının ve çocuklarını daha ziyade bu okullara gönderme gayretinde olmalarının sebeplerinin yukarıda verdiğimiz oran ile yakın alakası olduğunu tahmin ediyoruz. Maalesef din dersi öğretmenlerimiz iyi sayılabilecek (%83-84) gibi bir oran sevimlerine ve gençlerin hayatlarında dine verdikleri önem ile ilgili oran (% 97.5-100) gibi çok yükseklerde olmasına rağmen gençler, sebeplerini kısmen de olsa çalışmamızda ifade ettiğimiz gibi, okullarda yeteri kadar dini eğitim alamadıklarından şikayetçidirler.

Ergenlik çağı evden kopma ve yeni dünyalara açılma çağıdır demiştik. İşte bu noktada gencin sığındığı tek yer arkadaşları olmaktadır. Arkadaş gruplarının genç üzerindeki etkilerini tekrarlayacak değiliz. Şu kadarını söyleyelim ki, ergen üzerinde arkadaşların tesiri, çoğu zaman anne-babanın ve öğretmenlerin tesirlerini gölgede bırakmaktadır.⁸⁹ Doğal olarak arkadaşları dindar olan gençlerin de dindar olması muhtemeldir. Araştırmamızda gençlerin (GL.%85.7, İHL.%95.4) oranında arkadaşları ile dini konularda konuşup tartıştıklarını tespit ettik.

Sosyal sebepler ile ilgili üçüncü kısımda, sosyal alan ve entellektüel çevreyi inceledik. Burada camiden televizyona, okuldan toplumun değer yargılarına kadar on altı başlık altında çalışarak araştırmamızı tamamladık.

BİBLİYOGRAFYA

- Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, c. 1, Ayyıldız Matbaası, Ank. 1980.
- Balci, İbrahim, *Camilerin Çağrısı*, İklim yayınları, İstanbul 1990.
- Bayraktar, M. Faruk, *Türkiye'de Vaizlik (Tarihçesi ve Problemleri)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İst. 1997.
- Cole, Luella - Morgan, J.B. John (çev. Belkıs Halim Vassaf), *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1975 (2. baskı)
- Dalat, Ziya, *Çocuk ve Genç Ruhu*, 2. baskı, Ank. 1955.
- Gander, Mary J. - Gardiner, Harry W., *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Yayına hazırlayan: Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ank. 1993.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*. TDV. Yay. Ank. 1993.
- , *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi (Basılmamış Doktora Tezi)*, Bursa 1983.
- Jersild, Arthur T. (Çev. İbrahim N. Özgür), *Gençlik Psikolojisi*, Takıloğlu Matbaacılık, İst. 1978 (3. baskı)

88 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, s. 36.

89 Yörükoğlu, a.g.e, s. 59-62.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 8. baskı, Evrim Bas. Yay. İst. 1992.
- Koştas, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, TDV. Yay. Ank. 1991.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretimde Metodlar*, TDV. Yay. Ank. 1995.
- Özel, İsmet, *Waldo Sen Neden Burada Değilsin*, 3. baskı, Çıdam Yay. İst. 1991.
- Özgür, İbrahim N., *Ailede Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*.
- Şener, Sami, *Türkiye'de Gençlik Olayı*, Timaş Yay. İst. 1991.
- Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İFAV Yayınları, İst. 1996.
- Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Duygusal Sorunları*, 3. baskı, Türkiye İş Bankası Yay. Ank. 1986.

MAKALELER

- Akgün, Vahdettin, *İstanbul'da Kur'an Kursları ve Kur'an Kursu Öğreticileri ile ilgili bir değerlendirme*, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 40, Yıl: 1993.
- Bayrak, M. - Gencil, A., "D.K.A.B. Derslerinin Etkinliği ile İlgili Bir Araştırma", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 8-9, Yıl: 1986.
- Bilgin, Beyza, "Din Dersi Öğretmenliği ve Güçlükleri."
- , "Gençlik ve Din Eğitimi" *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 1987.
- Büyükkaragöz, Savaş, "Gençlerde Görülen Törel Gelişim Bozuklukları", *Din Eğitimi Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 1987.
- Canan, İbrahim, "İslama Göre Gençlik Yaşının Başlangıcı ve Bunun Ehemmiyeti", *Din Öğretimi Dergisi*.
- Çubukçu, İ. Agâh, "Uyuşturucu, Alkol, Sigara ve Gençlik", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 34, Yıl: 1992.
- Hökelekli, Hayati, "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi", *UÜİF Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1986.
- , "Ergenliğin Sosyal İlişki ve İlgiyerine Din Eğitiminin Etkisi", *UÜİF Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1987.
- Müşirul Hak, "İslam Toplumu ve Toplum Hayatında Caminin Yeri", (Çev. Ahmet Güç), *UÜİF Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1986.
- Öcal, Mustafa, "D.K.A.B. Dersleri Hakkında Bazı Tespitler ve Teklifler", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 1986.
- Thouless. R.H., "Dinin Psikolojik Temelleri" (çev. Naci Kula). *UÜİF Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1991.